

УКРАЇНСЬКА ОСВІТА, НАУКА, КУЛЬТУРА: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

*Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрость би була своя...*
Тарас Шевченко

Покоління кожного народу живуть заповітами своїх батьків. Людино-, життє-, націє-, державотворчими заповітами тисячоліттями жили й українці.

Боротися за свою Землю, Свободу, людську і всенародну гідність заповідали автори «Велесової книги» й народної культури: родинної, побутової, виробничої, правової, релігійної, оборонної, міжнародних відносин.

В ім'я розквіту і могутності держави Володимир Великий на основі народного звичаєвого права створив славнозвісну «Руську Правду» та заснував школи-тривіуми і для боярських дітей, надав християнству статусу офіційної релігії. Ярослав Мудрий поширив заклади виховання й освіти до школи-квадріуму, збудував диво-Софію й універсальну бібліотеку.

Літописці ставили завдання: пізнати і розповісти, як виникла наша прабатьківщина («руська земля») і хто в ній першим почав урядувати. А великий князь Володимир Мономах створив історично вагомий підручник життя «Повчання дітям», у якому як педагог і філософ заповідав: думаймо про Душу й про Бога; кожен живе імперативом: «не наслідуй лиходіїв, не завидуй тим, що творять беззаконня, бо лиходії винищені будуть (божим промыслом)». Учїться всі: чого не знаємо – пізнаваймо, а що знаємо – не забуваймо – свого й чужого. (Нагадаємо: Володимир Мономах – син і великокнязівського київського, й імператорського візантійського родів!). Торжествуйте, праведні серцем! Научїться діяти благочестиво, діяти милостиво, «очима управляти», язик здержувати, ум смиряти, тіло упокорювати, гнів подавляти, помисел чистий мати, спонукати себе на добрі діла: визволять зобидженого, захищати сироту, вступатися за вдовицю. Не лінуїться, не забувайте творити добро, знаючи: «ні самотина, ні чернецтво, ні голод» не є паначеєю від неволі.

Учїться, щоб знати: «Що єсть чоловік, що ти пам'ятаєш його?», як «небо створено, або сонце як, або місяць як, або зорі як, і тьма, і світ?». Маєте усвідомлювати: «Якщо б і весь мир зібрати до купи, – не всі на одну подобу, а кожен із своїм образом лица...».

Володимир Мономах прекрасно знав «повчання» візантійських, еллінських, грецьких і римських, англійських філософів і педагогів, – але жив інтересами своєї Батьківщини! Максимою: очі – до глибини Землі, а душа й розум – до Неба. Серце має бути розумним, а розум – добрим... Митрополит Іларіон, князь Ярослав Осмомисл, король Данило Галицький, а згодом П. Конашевич-Сагайдачний, Б. Хмельницький, П. Могила, С. Яворський, Л. Баранович, К. Транквіліон-Ставровецький, І. Мазепа, К. Розумовський, Г. Сковорода, їхні однодумці підносять ідеї виховання й навчання, науки й культури на рівень історико-методологічної теорії та державної політики...

Освіта в її найширшому обсязі стає критеріальним імперативом поступу, наріжним каменем збереження національного Буття і Свідомості українства. На всеєвропейську арену

виходять козацькі й магістерські, народні школи, академії, університети, могутні світочі педагогіки.

Закономірно, що заповіти великих предків прийшли на скрижалі духу Тараса Шевченка з його заповітом: «Учїться, брати мої, думайте, читайте; і чужому научайтесь й свого не цурайтесь», бо «хто матір забуває, того Бог карає, того люди цураються...».

У XVII столітті Козацька держава визнається найосвіченішою країною в Європі!

Потім настане велика Руїна – української самостійної держави, а внаслідок того – і руїна нації, культури, освіти, науки. Зусиллями двох імперій – Російської й Австро-Угорської – українська освіта буде загнана на грані деградації і зникнення.

А згодом – рух процесів як на орелі: то відновлення потенціалу, освіти, зумовленого національно-визвольною революцією початку XX ст., – то герметизація й вихолонення її національно-державницького, народно-гуманістичного змісту та духу; то відродження в часи українізації, – то асиміляція в різних регіонах та згубна «інтернаціоналізація» в інтересах імперської гегемонії.

Війна 1939–1945 рр. на українських теренах загострила кризові явища в усіх сферах соціально-національного й духовного розвитку.

Постала проблема новочасної парадигми і мислення, і діяння.

Повоєнний час актуалізував нові проблеми та відповіді на питання: куди і як іти (мета, концепція, методологія, спосіб, сили і засоби досягнення мети), у тому числі, а то й найперше, – освіти, науки, культури як складових філософії поступу.

Окреслилось кілька моделей. Німці обрали реформу освіти як шлях інтенсивної технологізації розвитку в системах виховання й навчання.

Японці – освіту як фундамент на шляху коренізації знань в духовні начала нації.

Ідеологи СРСР зробили ставку на «оптимізацію» ролі освіти, науки, культури в ім'я творення воєнізованої цивілізації імперського типу.

Мета визначала концепцію, зміст, напрями, форми розвитку.

Японці розгорнули процес реформування інституцій виховання, освіти, науки, в якому чільну позицію посідала б системність: мала підвишуватись підготовка природничо-технологічна, але й вона – чинник виховання поколінь гуманістів, патріотів, «ділових людей» з глибоким зануренням у вітчизняну історію та народну культуру. Щоб вступити до ВНЗ, японець мав, окрім фахових знань, продемонструвати знання й уміння виконувати щонайменше 200 японських народних творів.

Німці розпочали процес антигітлерівської деідеологізації та всебічного піднесення культурно-технологічного виховання й навчання.

В СРСР пропагувалася ідея формування «гармонійно-розвиненої людини», але на ґрунті все розквітаючого сталінізму та імперського централізму, посилюваної денационалізації та дегуманізації, їх супутників – національно-культурного нігілізму й шаленої русифікації, відживлення синдрому агресивного «інтернаціоналізму» – «весь мир насилья мы разрушим до

основанья, а затем...» будемо творити всевітню імперію – світовий Союз радянських республік...

Україна опинялася в лещатах світових протиріч: вона породила УПА, але лишалася окупованою; її Світ обіймав і мільйони громадян СРСР, але й мільйони громадян численних країн Європи й Америки, Азії і Африки, Австралії... На земному просторі діяли й шанувалися сотні найвидатніших педагогів і вчених, однак їх часом не знали як українських. Вони були «російські» або «радянські», атестувалися як ворожа або «буржуазно-націоналістична» педагогіка, а українці – або як «палкі патріоти», або як «злісні вороги» СРСР та світового пролетарського руху...

Україна не мала права творити і розвивати свою етно-національну, державницьку систему виховання й навчання.

Але Світова система вселюдства, на щастя, розвивається за своїми законами.

Нині вийшла знакова книжка «Японія і Україна – різні долі, спільні надії», автори якої – видатні педагоги і вчені Михайло Згуровський та Дайсаку Ікеда – відштовхуються від парадигми сучасного світорозуміння: «Два континенти, два світи, дві нації – Японія і Україна». За першою – тисячолітня історія національної самобутності, самоізоляції, традиційного монархізму. Вона перлина Азії. За другою – важкі й тривалі (також тисячолітні! – П. К.) етапи становлення державності, багатівікова боротьба з народами-загарбниками за збереження своєї свободи, традицій і звичаїв (державності, культури, мови, освіти, ментальності, своєї історичної ролі та місії. – П. К.). Вона представниця Європи».

Та світ – єдиний, і ці країни «знаходять спільне у своєму майбутньому...». І чи не визначальну роль у цьому відігравали й відіграють освіта і наука.

Ось і точиться діалог між двома синами своїх народів – на рівні історії, географії, філософії, науково-освітніх систем.

Цей діалог має тривалу історію, а особливо інтенсивним він став ще на початку ХХ ст., коли в 20-ті роки частина української людності та інтелігенції опинилася і в Японії: там були українські громади й асоціації, школи, наукові та культурні товариства, журнали, газети, видавництва, творчі колективи...

Пішов по світу український етнос і як носій національної доміанти у США, Китаї, Бразилії, Канаді, Австралії, Аргентині, Іспанії, Чехії, Німеччині, Польщі, Франції, Італії... Завдяки цьому голос живого українства постійно відроджувався на всій планеті: вийшли на світову наукову орбіту НТШ і УВАН, українські університети, інститути, асоціації, школи українознавства, енциклопедії, педагогічні товариства.

У середині ХХ ст. за рубежами України твориться славнозвісна «Енциклопедія українознавства» В. Кубійовича та З. Кузеля й Інститут українознавства академіком О. Прицаком в Гарвардському університеті, а згодом – сотні українознавчих освітньо-наукових і культуротворчих інститутів, кафедр, центрів, асоціацій, шкіл.

І все те закономірно зумовлює широкомасштабний розлив українського Духу (про що йдеться у монографії Петра і Тараса Кононенків «Україна у нас одна»; кн. I і II). Природно, що загальносвітовий процес органічно відбивається й на еволюції освітньо-наукового феномену в самій Україні: коли в Гарварді розгортається

діяльність Інституту українознавства, синхронно зароджується Інститут українознавства в Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка.

Вони не могли співпрацювати: з боку СРСР «разрушение старого мира» велося грізно й тотально. І все ж їхні концепції, структури, плани органічно корелювали: в основу клася історичний культурно-національний метод; методологія орієнтувала на системність і синхронність вивчення історії, мови, географії, культури; брався курс на підготовку кадрів найвищого теоретичного й професіонального рівня; українознавство мало базуватися на координації традицій: новаторства, вітчизняного і міжнародного досвіду, пріоритетів гуманізму, патріотизму, професіоналізму, верховенства Закону, моралі й етики.

Новий етап в розвитку Держави – як суверенної, незалежної, соборної, правової республіки – зумовив і відповідні корективи в організації освітньо-наукової сфери.

Як інтегральні постали два історичних феномени:

1. Освіта в Україні;
2. Українська освіта – в Україні і в Світі.

Перший характеризувався домінантою суми: в Україні були заклади, джерела та вогнища не лише етнонаціональної, а й польської, угорської, румунської, молдовської, литовської, єврейської, російської, австрійської та інших систем. Освіта, наука, культура відігравали роль фактора диференціації, децентралізації і протистояння громадян одного суспільства.

Потім стала гегемоном імперсько-російська система з її версіями світового панування, північної ролі російської мови та культури, мети і змісту життя: «Мой адрес не дом и не улица. Мой адрес Советский Союз» та «Жила бы страна родная и нету других забот», в ім'я досягнення чого «мы за ценой не постоим».

Людське життя, життя націй не мало ніякої ціни. Гуманізм і Свобода (як, до речі, і кібернетика, біопсихологія, антропологія та ін.) були не чим іншим, як пережитком «буржуазного ідеалізму».

Ідеалом суспільства стають Іван Грозний, Петро I, Катерина II, Ленін, Сталін, Павлик Морозов і звироднілий манкурт.

Антигерої – представники неросійських народів, насаперед – українців.

Вважалося нормою патетично співати «Хороша страна Болгария, а Россия лучше всех», – зате на грань злочину ставилася поезія В. Сосяри «Любіть Україну».

Мала прийти ідеолого-філософська парадигма з ідеалом Людини і Нації, єдності їх інтересів на засадах прав людини, демократії і свободи.

Відродження України стало немислимим без принципової реформи системи виховання, освіти, науки, культури, мови, стратегії державотворення.

Вибухає процес інноваційних змін у концепції, методології, змісті і формах виховання й навчання.

На гребінь цих трансформацій повертається теорія і практика українознавства як цілісної системи – гуманітарних, природничих, суспільних наук.

Криворізькі вчені С. Ковпик, А. Козлов, Л. Піскорська видають книгу педагогічних праць «Українські письменники ХХ століття: Хрестоматія з української літератури для старших

класів: У 2-х частинах». До суспільства повертаються десятки імен світочів української освіти і науки, зокрема К. Острозького, Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Шашкевича, М. Максимовича, П. Юркевича, І. Франка, Лесі Українки, Б. Грінченка, О. Потебні, В. Каразіна, М. Драгоманова, К. Ушинського, М. Грушевського, І. Огієнка, Г. Ващенко, Д. Чижевського, О. Прицака, С. Русової, В. Вернадського, Ю. Шереха (Шевельова), Д. Яворницького, Х. Вовка, Ю. Бойка-Блохина...

Вимогою Часу стало об'єднання всіх українських сил. І процес пішов.

Інститут українознавства Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка організовує міжнародні конференції з проблем: «Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства» (1992), «Стан, проблеми, перспективи розвитку українознавства» (1993), «Українознавство: теоретико-методологічні та організаційні проблеми» (1994) за участю представників усіх областей України, АР Крим та 34 зарубіжних країн: Японії (Кадзуо Накаї) і Китаю (Міндзи), Австралії (Г.Кошарська) і Канади (Я.Розумний, М.Шкандрій), США (Т.Гунчак, Д.Штогрин, Є.Федоренко, Ю.Шерех), Німеччини (Л.Рудницький, Ю.Бойко-Блохин), Росії (Н.Над'ярних), Грузії (О.Баканідзе, О.Мушкудіані), Болгарії (Л.Терзійська, Г.Георгієв), Вірменії (М.Бегларян), Англії (Д.Дінглі), Франції (А.Жуковський), Польщі (С.Козак), Бразилії (В.Вовк), Білорусі (В.Рагойша), Словаччини (М.Мушинка), Хорватії, Італії, Молдови, Данії, Іспанії...

Конгреси схвалили Концепцію та Програму розвитку українознавства як комплексної, цілісної системи виховання, навчання, науки, культури-, мово- та державотворення, як, за визначенням В. Вернадського і М. Грушевського, «політики і філософії держави».

Цілісність системи передбачалась домінанта виховання, досягнення науки, культури, народної філософії та правознавства, а об'єднуючим началом – Мова. Мова мала виступати не як предмет, а як феномен синтезу всіх інших предметів – гуманітарних, природничих, суспільних, втілювати її в систему освіти і науки мали не тільки вчителі та викладачі української мови, а міністри і ректори, професори і директори шкіл, викладачі математики й музики, філософії і релігієзнавства, фольклору й космології.

Мова українська в українській державі мала стати *de facto* державною й не диференціюватися в суспільстві за етнічною належністю учнів і вчителів, а генерувати всі інші «мови» (діалекти, наріччя, регіональні «мови») на засадах громадянства (і як об'єднувального начала громадянського суспільства – його етнічних складових (як суми) єдиної нації).

Виховання й навчання мало концентруватися на висвітленні взаємозалежності концентрів: Україна – етнос, нація; Україна – географія – природа; Україна – мова; Україна – культура; Україна – нація і держава; Україна у міжнародних відносинах; Україна і світове українство; Україна – доля, ментальність; Україна – історична роль і місія.

Важливо, що паралельно розроблялася Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), у створенні якої провідну роль відігравали НАНУ (президент Б. Патон), УАПН та міністри П. Таланчук, М. Згуровський, їхні заступники А. Погрібний, В. Андрущенко.

Історичними стали з'їзди освітян, що прийняли Програму розвитку української освіти й Доктрину інноваційного розвитку (міністр МОН і президент АПНУ В. Кремень).

Окреслились риси української освіти в Україні і в зарубіжних країнах.

При цьому рух ішов як із надр українського суспільства, так і з керівних органів держави. Закономірно, що зародився і міцнів процес створення інноваційних закладів на ґрунті українознавства як «філософії і політики держави» та великої історичної традиції в речах педагогіки: в Києві і на Київщині, Миколаївщині, Чернівецьщині, Тернопільщині, Чернігівщині, Дніпропетровщині організовуються інноваційні «школи-родини» (Київський гуманітарний ліцей, Сквирський ліцей, ліцей Донецького університету, ліцей Кривого Рогу, Запоріжжя, Сімферополя, Львова, мережа дитячих садків Києва, Обухова, Одещини, Харківщини, Івано-Франківщини...). Традиційні форми краєзнавства, народознавства інтегруються в цілісну систему українознавства – як фактора цілісної світової освітньо-наукової системи виховання, навчання, підготовки кадрів на ґрунті найпрогресивніших здобутків вітчизняної і зарубіжної науки.

Логічно, що українознавство як навчальний предмет було включене в систему дисциплін ВАК та в Державний стандарт освіти України 1998 р., затверджений Кабміном (прем'єр В. Пустовойтенко).

Абсурдно, але сили, які не змирилися з відродженням української України, не змирилися й з українознавчою освітою. Спочатку (1992 р.) з'явилася стаття «Обережно: українознавство!», в якій фактично проголошувалась орієнтація на застарілі догми, на повернення до сталінізму. Українські вітчизняні і зарубіжні освітяни відповіли зливою статей-протестів «Обережно: наступ україножерства!».

Означились дві тенденції: 1) руху вперед, конструктивного іноваторства; 2) реваншизму старих сил, що кістлявою рукою – ідеологією – гальмують, а то й торпедують розвиток перспективного реформаторства.

Окреслились реальні факти відкату в усіх компонентах освітньої історії, теорії, практики. Дивовижний «з'їзд освітян», проведений адміністрацією Д. Табачника, не тільки не дав відповідей на інтегральні питання поступу в освітній сфері, а й не поставив їх. Залишив нам роздум: хто були учасники з'їзду? Якими здобутками вони могли похвалитись? – а якщо ні, то чому саме їх зібрали на повноважну Раду?! Чому там не тільки не виступали, а й не були присутніми відомі й визнані педагоги-іноватори? Тож хіба не дивно, що не запропоновано новочасних моделей Концепції сучасної української освіти; Державного стандарту; філософії й практики перебудови життєдіяльності садків і різного типу середніх навчальних закладів; а запропоновано проект Закону про вищу школу, який викликав зливу дискусій. І особливо важливо: чому в центрі уваги там не стали проблеми змісту і рівнів освіти, її відповідності світовим стандартам...

ННДІУВІ проведено міжнародні конгреси з проблем: «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» та «Українська освіта у світовому просторі». Для їх аналітичного розгляду було розіслано десятки тисяч анкет з пропозицією: учням і батькам, учителям і професури, громадсько-політичним діячам відповісти:

«Як ви оцінюєте стан української мови, української освіти?». Переважна більшість із майже 40 тисяч респондентів відповіла:

– В стані системної кризи!

Не менш важливо, що на питання: «Де ви плануєте працювати?» – 57% школярів і студентів назвали... інші країни; а 37% педагогів на питання: «На яких ідеалах ви виховуєте сучасну молодь?» – відповіли: «Не маю ідеалів...».

Матеріали кликали до аналітичного розгляду реальних підсумків; але їх МОНМСУ досі... не помітило. Панують бадьорі рапорти про «успіхи» на ниві «оптимізації»...

Усе це й спонукало опублікувати матеріали авторитетних діячів освітньої сфери про їхні роздуми та погляди на реальний стан речей.

Отож: якби ми вчилися так, як треба.

Коли аналізуємо сучасний стан української освіти, думаємо про три речі: 1) чи це справді українська – національно-державницька, народна духом, змістом ідейно-філософським та гуманістичною наснаженістю система?; 2) чи лише територіально українська, система жорсткого централізованого управління?; 3) як реалізується Програма (її зміст, виконавці, заходи розвитку освіти, науки, мови із зарубіжним українством)?

Щоб зрозумітише, візьмемо аналог – стан і розвиток освіти 1906 р. на Полтавщині. 1906 рік, бо це час, коли, подібно до 90-х (і сучасних!) років, зливалися потоки: зрусифікованої (тоді писали – обмоскаленої) офіційної освітнянської ідеології, традиційно-народної і породжуваної громадами населення й освітянської інтелігенції та адміністративних і земських управлінь в час масового революційного піднесення. А українство побутувало в двох імперіях: Російській і Австро-Угорській.

Що тоді зафіксувала історія?

Беремо дослідження в прекрасному колективному виданні-альманасі «Рідний край» педагога і вченого М. Степаненка та в монографічному виданні народженої в Роженках Луганської області Ніни Степаненко «Часопис «Рідний край»: духовні обшири українства» (Полтава, 2011) й зазначаємо: та в монографії колективу вчених України, Канади, Бразилії «Українці в Бразилії» (кер. д. і. н. Марина Гримич). А також розроблені ННДІУВІ концепція науково-педагогічного проекту «Освітнє середовище закордонних українських навчальних закладів» та комплекс комп'ютерних технологій для здійснення сертифікації рівнів володіння українською мовою та українознавством (кер. д. філос. н. Т. Кононенко).

Революція 1905–1907 рр. викликала на Полтавщині воістину грандіозні зрушення не лише в свідомості та психіці мас, а й у діяльності як соціально-економічного, так і національно-культурного характеру, і найперше – в освітянській царині, яка стала справою дійсно загальносуспільною.

Знаменним став вихід тижневика «Рідний край», який, як наголошував один із найпослідовніших борців за національну справу М. Дмитрієв, «служитиме для оборони інтересів трудящих людей, для добра і волі (знаменитий наголос! – П. К.) в нашому краї... допоможе відчутти нашому народові інтелігенцію (ще один жадано-прогностичний акцент! – П. К.) і забезпечить національне відродження України» (як вища мета!).

Виходу в світ тижневика справді виявили найширшу підтримку Б. Грінченко, М. Дмитрієв,

Л. Жебуньов, Гр. Коваленко, А. Кримський, М. Лисенко, Г. Маркевич, Панас Мирний, І. Огієнко, Олена Пчілка, С. Русова, О. Сластьон, М. Сумцов, М. Туган-Барановський – як бачимо, цвіт тогочасної інтелігенції. А ще ж підтримували своїми творами глибокого національного змісту Х. Алчевська, Гр. Ашкаренко, Ганна Барвінок, Грицько Григоренко, М. Дмитрієв, Д. Дорошенко, К. Квітка, Гр. Коваленко, А. Кримський, М. Лисенко, І. Огієнко, М. Оленін (М. Станіславський), Олена Пчілка, С. Русова, Гр. Шерстюк та інші вчені, краєзнавці, митці, пересічні громадяни, прості «люди деякого стану і всякої освіти», життєвим кредо яких – [було] служіння рідному народові, землі, що їх зростила, культурі, яку перебрали на свої рамена в спадок від батьків та дідів». Чи на такі ідеали й засади орієнтуються сучасні програми, підручники, педагоги, управлінські структури, асоціації вчителів?

Чи не приклад і не аналог для почуттів, ідеалів, діянь покоління кінця ХХ–ХХІ ст.? І чи не подібне відродження в собі історичної пам'яті повело в Рух мільйони українців на межі 80–90-х років ХХ ст. та в Помаранчеву революцію початку ХХІ ст.?

На жаль, повторилися й інші аналогії.

Найголовніша: і тодішні, й теперішні життєносні процеси підтверджують: успіхи, перемоги – там, де діють патріотичні, вольові зусилля представників усіх верств суспільства, і «наше найбільше горе – у національній роз'єднаності». Як зазначалося ще у «Велесовій книзі», «ми зазнавали поразок і 15 років були в рабстві, бо не було у нас єдності...».

Універсальним об'єднуючим началом на початку ХХ ст. не могли бути чужа держава й система, імперська ідеологія, денационалізовані корорти різного рангу чиновників, навіть тих, що афішували (як у казці М. Коцюбинського «Хо») себе народною інтелігенцією, але служили ворожій імперії.

Критерієм поступу та Богом-деміургом стала національна мова, – оскільки визріло усвідомлення: «Нитками рідної мови ми зв'язані з усіма іншими» віками і поколіннями (Павло Житецький); «Без усякої іншої науки ще можна обійтися, без знання рідної мови обійтися не можна» (І. Срезневський).

Чому? Бо мова – душа нації. Вона – продукт, генератор і творець кожної людини, народу, частин вселюдської спільноти.

А можна досягти успіхів, тільки коли створити сприятливі умови, а ті щоб «розгортались... роботою не окремих людей, а усього народу» (М. Дмитрієв), його авангарду – щиро патріотичної інтелігенції.

На безмежжі України існують численні говори, і їх також потрібно плекати, але як серед маси річок є Дніпро – «батько України», так і серед говірок та наріч має вивищуватися об'єднуючий феномен – загальнонародна мова. Як генератор і гарант єдності всього суспільства.

Звідси і переконання: «Розвій людини, покоління суспільства можливий лише в національній школі» (Софія Русова); мета та ідеал – «Рідна мова в рідній школі!» (О. Олесь).

А в Україні культивується, говорилося в ухвалях громад, мова панівного російського народу та інші чужі мови; є мови міста й села і – казус масової психіки: чи не краще плекати одну, в даному разі «урядову» російську, мову «для людей усього світу» замість дбати про багатьох, у тому числі й про українську? Хоча для «домаш-

нього вжитку» хай вона існує. А Україна, розвиваючи свою мову, більше придбає чи втратить? І своєю мовою треба пишатися чи гребувати нею й соромитись?!

О. Потебня, П. Житецький, С. Русова, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький аргументовано доводять: «Кожен народ найкраще може розгорнути свої природні духовні сили на своїй рідній мові!». Чужа мова денационалізує й розкультує покоління, стає на заваді інтелектуального розвитку людини. Перетворює народ в масу населення, механічних виробників і споживачів, а то й рабів без гідності, честі, гуманістичних і громадянських ідеалів. Цілих груп, а то й прошарків маргіналів, готових заради власного «добра» на все. Не дивно, що, за спостереженням Лесі Українки, в кінці XIX ст. Малоросія перетворилася на найменш освічений край, а з усіх міст лише Чернівці були україномовними... Селюки-заробітчани скрізь хотіли бути «як всі»...

І полтавці ставлять питання про навчання всіх українською мовою та про відкриття «елітних» українських шкіл як засобу розвитку не лише освіти мільйонів уярмлених людей, а й національної державності, самосвідомості та громадянської гідності.

Ставляться перед урядом питання про відкриття українських шкіл з вивченням української історії, географії, природи, мови, літератури, культури, народної творчості. Російський уряд, зрозуміло, спочатку не дозволяє, але, зрештою, йде на поступки. Полтавці ж наснажуються пам'яттю України як великої суверенної держави і роблять все для відкриття школи ім. І. Котляревського, їй подібних, наслідуючи приклад Т. Шевченка, М. Шашкевича, П. Куліша, випускають українські підручники, твори, педагогічні розвідки. Ставлять питання про відкриття в університетах українознавчих кафедр і розгортають підготовку для них кадрів викладачів.

У тижневику «Рідний край» публікуються такі повідомлення: Чеська й Російська академії наук визнали українську мову не наріччям, а самодостатньою суверенною мовою; організовується видавництво «Книжка для шкіл», оскільки мають видаватись підручники, «по яких можна було б учити українською мовою. Про це повинні дбати і окремі діячі народної освіти, товариства учителів, земства і всі ті, хто має відношення до народної освіти і хто про неї дбає». Справа народної освіти мобілізує не лише міські ради, професуру, а й активність студентства, свідченням чого було і таке оголошення:

«27 грудня студентська комісія в справі заснування українських кафедр у Київському університеті подала ректорові заяву, яку той має передати до професорської ради. Під заявою підписалось 1430 студентів. Ось вона, трохи скорочена: ... ми, нижчепідписані студенти університету св. Володимира, звертаємось до професорської ради з проханням заснувати в нашому університеті чотири кафедри з українознавства: української мови, історії літератури – на історично-філологічному відділі й кафедри українського права в зв'язку з ізнанням особливих рис економічного й сільсько-господарського ладу на Україні – на юридичному відділі.

Розвиток за останні часи національної свідомості серед українського громадянства привів до думки про необхідність заснування українських кафедр в університетах, що знаходяться на українській території – Київському, Харківському й Одеському, щоб розвинути й зміцнити

українську культуру й запомогти розробленню наукових дисциплін, що торкаються ізнання життя українського народу в його минулому та сучасному, а також зайнятій ним території. ... Що до мови, якою мусять викладатись лекції на бажаних для нас кафедрах, то ми висловлюємось за рідну для більшості з нас – українську мову».

Знаменно: таку вимогу до Тимчасового уряду згодом поставила Центральна Рада, і Петроградський уряд дозволив створити в Київському університеті 4 кафедри українознавства. Але знаменно й те, що вчена рада Університету св. Володимира... відхилила таку можливість. І хай то була проімперська рада, а на такий шлях почали ставати й ради деяких ВНЗ в останні роки – у XXI столітті.

Та й чи тільки це? Керівники МОНМСУ взяли курс на «оптимізацію» і кількості українських шкіл, і українознавчого змісту виховного й навчального процесу; видання російських підручників за рахунок українських (навіть «Букварів»); видання програм з орієнтацією на ідеологію імперського «Русского мира» як альтернативи Українській суверенній соборній державі.

Українознавство вилучається з навчальних планів, програм, підручників і різних міністерських комісій. Керівники освітньо-наукових інституцій орієнтуються на закон «Про мови в Україні» Єфремова–Симоненка–Гриневецького, хоча він не схвалений Верховною Радою... А далі підноситься антиконституційний «мовний закон» Ківалова–Колесніченка.

Тож і постає в усій гостроті проблема освітнього простору як проблема всенародна, державна; проблема урядової політики, методології, змісту і рівнів та критеріїв навчання. І стаціонарного, й дистанційного; в Україні і в зарубіжжі.

І тут на перший план виходять проблеми: системи управління освітою; вдосконалення взаємодії адміністративних і громадських інституцій; розширення меж самоуправління (автономії) всіх закладів освіти і особливо ВНЗ та науково-дослідних інститутів. Має бути вдосконалена система дійсно наукового ліцензування та акредитації, штатних нормативів, фінансування, можливостей працівників вищої школи і в навчально-виховній, і в науково-дослідній сферах (зокрема, в плані визначення норм робочого навантаження).

Потребує принципової реформи система післядипломної освіти, стажування педагогів-науковців, зокрема в закордонних центрах; на часі принципове реформування, практика складання й затвердження державних стандартів, навчальних програм і підручників; принципи, методи проведення перевідних і вступних іспитів до ВНЗ. Гострою постає потреба підготовки (навчання, стажування) кадрів іноземних громадян в українських середніх і вищих навчальних закладах. Освіта починається в родині. Тож потребує організації наукової системи роботи з батьками; кардинального поліпшення організації освіти в дитячих садках та підготовки кадрів для них, навчально-виховних програм і посібників (можливо, за прикладом англійської системи); на державний рівень має бути поставлена підготовка кадрів через ПТУ і ремісничі училища.

Домінантною науковою системою стала теорія і практика етно-національної ідентифікації. Нормою для Німеччини є теорія германістики, РФ – росіє- і москвознавства; в Англії превалює

предмет «Велика Британія і світ», у Франції – «Я і моя Франція», в Ізраїлі – юдаїстика.

Визнаною світовою системою стало українознавство, – тож воно має бути повернуте до Державного стандарту (програми для всіх типів навчально-виховних і наукових закладів та підручники підготовані ННДІУВІ), а також до пріоритетних міжнародних тем.

Як домогтися здійснення зазначених завдань і, тим самим, піднесення рівня й конкурентоспроможності наших виховних, навчальних, наукових систем у світовому просторі?

Належної ролі мають набути комітети Верховної Ради та інституцій широкого громадянського суспільства.

Про все це і йтиметься в широкому діалозі педагогів та вчених.

Петро КОНОНЕНКО

доктор філологічних наук, професор,
академік,
лауреат Міжнародної премії
ім. Й.Г. Гердера,
директор ННДІУВІ